

Sosiaalipsykologian sukupolvet

MATTI VIRTANEN

Sosiaalipsykologiaksi kutsuttuun tieteen ensi idut ovat runsaan sadan vuoden takaa, mutta ilmaa siipiensä alle se sai vasta toisen maailmansodan jälkeen. Suomessa ensimmäinen sosiaalipsykologian professuuri perustettiin Helsinkiin vuonna 1962, toinen Tampereelle 1965 ja kolmas Kuopioon, nykyiseen Itä-Suomen yliopistoon 1989.

Keväällä 2010 Tampereen yliopistossa järjestettiin luentosarja, jonka pohjalta kirja *Sosiaalipsykologian sukupolvet* on kehitelty. Sen artikkeleissa alan erikäiset vaikuttajat kertovat henkilökohtaisista avainkokemuksistaan, kehityksestään ja verkostoistaan, joiden kautta sosiaalipsykologia on Suomessa nykyiselleen muotoutunut. Kirjassa tekstit on järjestetty kolmeen osastoon, joiden kirjoittajat samalla karkeasti ottaen edustavat peräkkäisiä sukupolvia.

Kuten Klaus Helkama ja Rauni Myllyniemi kirjan artikkeleissa kuvaavat, 1950-luvun USA:ssa ”kognitiivinen vallankumous” murensi nopeaan tahtiin vanhaa behavioristista valta-ajattelua. Ärsyke–reaktio-automaatiksi nähty ihminen muuntui aktiiviseksi ja tietoiseksi toimijaksi, jonka kehitykseen ja käyttäytymiseen kuitenkin monentasoiset sosiaaliset paineet vaikuttavat. Kuuluisaksi ja klassikoiksi nousivat muun

muassa Stanley Milgramin tottelevaisuutta, Solomon Aschin ryhmäpainetta ja Leon Festingerin kognitiivista dissonanssia tutkineet kokeet.

Suomeen oli 1945 perustettu valtiotieteellinen tiedekunta, jonka nuoret tulevat professorit vierailivat ahkerasti USA:ssa ASLA-stipendiaatteina, imemässä vaikutteita uudesta modernista sosiologiasta ja sosiaalipsykologiasta. Ja vaikutteet upposivat otolliseen maaperään, sillä behaviorismi ei ollut täällä päässyt juurtumaan – siitä oli pitänyt huolen 1930- ja 1940-lukujen legendaarisen Eino Kailan monin tavoin vaikuttanut *Persoonallisuus* (1934).

Yksi 1950-luvun ASLA-stipendiaateista oli Kullervo Rainio, suomalaisen sosiaalipsykologian kantaisä ja ensimmäinen professori. Vuonna 1924 syntynyt eli nyt 89-vuotiaan Rainion artikkeli kirjassa on ällistytävä analyttisyydessään ja esitystavallisessa lennokkuudessaan. Rainio kertoo, kuinka (sosiaali)psykologia-tieteen juuret Suomessa ovat paitsi Eino Kailan filosofiasa myös yliopiston ulkopuolella, suuryritysten hallukkuudessa ottaa psykologiset testit käyttöön. Rainio hankki kannuksensa Teollisuuden Työnjohto-opistossa, jonne hänet palkattiin vuonna 1951 kehittämään testejä työnjohtaji-

Anja Riitta Lahikainen & Eero Suoninen & Irmeli Järventie & Marko Salonen (toim.)
Sosiaalipsykologian sukupolvet
Vastapaino, 2012

en valintaa varten. Rainio väitelti vuonna 1955.

Rainiota kymmenen vuotta nuorempi Antti Eskola aloitti toisen vuoden opiskelijana kolmen kuukauden harjoittelun Teollisuuden Työnjohto-opistossa, Rainion alaisuudessa. Rainio oli kiinnostunut sosiaalisesta vaikutuksesta ja valtasuhteista pienryhmissä, ja hän ehdotti tätä teemaa Eskolan opinnäytteeksi. Teemasta Eskola teki ensin gradun, sitten laventaen lisensiaattityön ja lopulta väitöskirjan. Työtä ohjasi koko ajan Kullervo Rainio, joka oli myös Eskolan vuoden 1961 tohtorinväitöksen vastaväittäjänä.

Vuonna 1965 Antti Eskola valittiin Tampereen yliopiston sosiaalipsykologian professoriksi, joka tuotti nopeaan tahtiin sarjan klassikoiksi jo kiteytyneitä tutkimuksia sekä oppikirjoja, joita on käännetty lukuisille kielille. Toisaalta Eskolasta sukeutui muutamassa vuodessa radikaali, jonka pamfletit vaikuttivat voimakkaasti vasemmistolaisuuteen opiskelijaliikkeeseen. 1970-luvun taitteessa radikalismi alkoi kanavoitua

taistolaisuudeksi, jota Eskolakin vierasti. Kullervo Rainion mita ”korkeakoulumaailman hulluihin vuosiin” täyttyi nopeasti, ja hän asettui ehdolle ja valittiin kansanedustajaksi vuosiksi 1972–1979.

Samoihin aikoihin väitöskirjojensa kanssa pähkäilivät Rainion oppilaat ja tulevat professorit, hyvin samanikäiset Klaus Helkama (s. 1945), Anja Koski-Jännes (s. 1944), Anja Riitta Lahikainen (s. 1946) ja Antti Utela (s. 1946) sekä Rainion ensimmäinen assistentti, hieman vanhempi Rauni Myllyniemi. Silloinen poliittinen kuohunta pakotti jokaisen yhteiskuntatieteilijän vastaamaan kysymykseen ”kenen joukoissa seisot”. Klaus Helkama koki olevansa puun ja kuoren välissä. Hän oli aloittanut sosiaalipsykologian oppikirjan teon Rainion kanssa, joka juuri oli sosiaalitieteiden laitoksella leimautunut ”pimeimmän taantumuksen edustajaksi”. Helkama kirjoittaa pelastaneensa sosiaalisen identiteettinsä Franzenissa toimittamalla Anja Koski-Jänneksen kanssa kirjan *Marxilaisen sosiaalipsykologian kysymyksiä* (1975). Eikä kuohunta koskenut vain nuorta polvea, kuten Helkama kertoo:

”Porvari nukkuu huonosti’ oli yksi vallankumouslaulujen levytuolta ajalta. Tämä piti kirjaimellisesti paikkansa. Yrittäjäsäni näki unia, joissa häntä vietiin Siperiaan kuorma-auton lavalla ja hän yritti turhaan huudella, että hänen enonsa oli ollut Leninin sihteeri vuonna 1905.”

Jäikö tästä kuohunnasta mitään pysyvää ja produktiivista jälkeä? Poliittisesti tuskin, mutta muuten kyllä. 1970-luvun alkupuolella Helsingin laitokseen saapui opiskelijaksi Vilma

Hänninen, nykyinen Itä-Suomen yliopiston professori. Kirjan artikkelissaan Hänninen pelkistää hienolla tavalla, mikä marxilaisen filosofian ihmiskäsityksessä häntä kuten montaa muutakin kiinnosti ja mikä hänestä siinä on edelleen kelpoista ja kestävä. Sosiaalipsykologisesti sen keskiössä on ajatus inhimillisen toiminnan laadusta ja merkityksestä.

Yksi toiminnan teorian kan-taisista on 1930-luvun Neuvostoliitossa pannaan julistettu Lev Vygotski. Kuten Klaus Helkama kuvaa, USA:n behaviorismia muistuttava pavlovilainen paradigma alkoi Stalinin kuoleman jälkeen väistyä myös Neuvostoliitossa. Stalinin jäihin laitama ”kosmopoliitti” Vygotski sulatettiin ja hänen pitempään eläneet työtoverinsa Aleksei Leontjev, Aleksandr Lurija ja Pjotr Galperin saivat vapauden toimia. Heitä kaikkia on myös suomennettu, ja nimenomaan 1970-luvun sosiaalipsykologien aktiivisuuden ansiosta. Toiminnan teorian keskeinen kehittäjä 1980- ja 1990-luvun Suomessa oli Klaus Weckroth. Vilma Hänniselle taas *tarinan* käsite nousi keskeiseksi tavaksi ymmärtää inhimillistä toimintaa ja siihen liittyviä merkityksiä.

Vilma Hännisen opettaja ja myöhempi työtoveri Anja Koski-Jännes on soveltanut pitkän uransa aikana Vygotskyn ajattelua riippuvuuk-sien tutkimukseen. Omasa artikkelissaan Koski-Jännes summaa jatkuvuuden näin: ”Entä vieläkö tällä, lähes 30 vuotta jatkuneella hoito- ja adiktio-tutkimuksella on jotain tekemistä marxilaisuuden kanssa? Ei kovinkaan paljon marxismien itsensä, mutta sitäkin enemmän sen taustalla olleen

eettis-moraalisen maailmasuhteen kanssa, jossa keskeisiin arvoihin kuuluu huonompiosais-ten puolustaminen.”

Ja kun ympäri käydään, niin yhteen tullaan. Klaus Helkama osoittaa, kuinka lähellä Vygotskin ajattelua ovat hänen aikalaistensa G.H. Meadin, Kurt Lewinin ja Jean Piaget’n teoreettiset kehittelyt – jotka taas olivat USA:n 1950-luvun kognitiivisen vallankumouksen vi-rikklassikoita.

Kullervo Rainion, Antti Eskolan ja Rauni Myllyniemen tienraivaajapolven jälkeinen professori-sukupolvi (Klaus Helkama, Vilma Hänninen, Anja Koski-Jännes, Anja Riitta Lahikainen, Karmela Liebkind, Anna-Maija Pirttilä-Backman, Antti Utela) on jo joko jäänyt eläkkeelle tai on lähellä sitä.

Seuraavan sukupolven keskeinen nimi näyttää kirjan kuvausten pohjalta olevan Anssi Peräkylä. Peräkylä on lanseerannut Suomeen ja kehitellyt keskustelu- tai vuorovaikutusanalyysin, jossa tarkasti rekonstruoidaan kasvokkaisen interaktion kulkua ja etsitään sen rakenteita ja dynamiikkaa. Peräkylästä tuli Antti Eskolan seuraaja Tampereen yliopistossa viideksi vuodeksi (1997–2003), jonka jälkeen hän siirtyi professoriksi Helsinkiin. Peräkylä kehitti perusideoidensa pohjalta kuitenkin niin moneen suuntaan kurottuvan ja lahjakkaita tutkijoita mukaansa vetävän projektin, että ”toisin kuin ilmeisesti missään muussa sosiaalipsykologian opetusta antavassa yksikössä maailmalla, Tampereella keskusteluanalyysistä tuli sosiaalipsykologian *mainstreamiä*”, kuten Peräkylä artikkelissaan itse luonnehtii. Tätä vahvistavat myös kirjan nuoren polven ku-

vaukset, ja näytti tälle tuli viime syksynä, kun Peräkylän pitkäaikainen yhteistyökumppani Johanna Ruusuvoori nimitettiin professoriksi Tampereelle.

Keskusteluanalyysi voi tuntua mikrotieteeltä, mutta ainakin periaatteessa siinä(kin) voi-

sivat yhdistyä kaikkien kognitiivisen vallankumouksen esi-isien keskeiset ajatukset: sosiaalisessa vuorovaikutuksessa oppiva ja kehittyvä ihminen, jolle samainen vuorovaikutus luo paineita ja konflikteja, joita edelleen samassa vuorovaikutukses-

sa pyritään työstämään ja ratkaisemaan. Eivätkä vaikuttavat tekijät rajaudu välittömän vuorovaikutuksen mikromaailmaan, vaan läsnä niissä on ihmisen yleinen ja erityinen historia – koko kulttuuri vaikutuksina ja resursseina.

Samassa veneessä

JARKKO ESKOLA

Kirja on jälkimmäinen osa psykiatrian emeritusprofessori Yrjö O. Alasen muistelmista. Ensimmäinen osa ilmestyi vuonna 2010 samalta kustantajalta. *Entinen aika – muistelmateos lapsuudesta ja nuoruudesta* käsittelee kirjoittajan taustaa, lapsuutta, koulua ja opiskeluvuosia sekä suuntautumista elämänuralle.

Professori Yrjö O. Alanen syntyi vuonna 1927 Kurikassa ja jäi eläkkeelle Turun yliopiston psykiatrian professorin virasta vuonna 1990. Muistelmien molemmat osat on kirjoitettu pääosin eläkkeelle jäämistä seuraavina vuosina 1990-luvulla, mutta jälkimmäistä osaa on täydennetty vielä vuosina 2010–2011.

Teos ei ole perinteinen muistelmakirja; siihen sisältyy muistelmaelementtejä mutta myös runsaasti kirjoittamisen ajankohtaan sidottuja kuvauksia ja muisteloita. Kuvatut tapahtumat tai mielenterveyshistorian kulku eivät ole dokumentoituja, vaan pääosin omiin muistiinpanoihin ja muistikuviin perustuvia. Erityisen lämmittävää on Alasen avoin, paikoin intiimikin henkilökohtaiset tun-

teet ilmaiseva kirjoittamistapa. Hän tunnustaa sen muodostuneen kynnykseksi, kun hän tarjosi muistelmien ensimmäistä osaa kaupallisille kustantajille. Lähdeluetteloa tai muuta dokumentaatiota ei teokseen sisälly. Kirjoittajan laajahko oma tuotanto on kirjan liitteenä.

Mielenterveyshistorian historiaa tuntevalle ja samoja vuosikymmeniä eläneelle avautuu muistiinmerkintöjen kautta kiintoisia välähdyksiä menneitten vuosikymmenten tapahtumista, Turun ollessa kuitenkin kiintopisteenä. Mukana on kuvauksia kansainvälisestä yhteistyöstä, kokouksista ja matkoista, jotka suuntautuivat sekä länteen että Neuvostoliittoon ja sen psykiatriisiin laitoksiin. Mielenkiintoinen ja merkittävä on Alasen kuvaus psykiatrian kehityksestä ja aatteellisella akselilla tapahtuneesta kamppailusta analyyttisen psykoterapian ja sosiaalilääketieteellisen reaali maailman välillä.

Yrjö Alanen on saanut psykoanalyttisen koulutuksensa ensimmäisten Suomessa koulutuksen saaneiden joukossa ja kuuluu täten ”puhdasoppiseen” psykoanalyttiseen koulukuntaan. Se perusti jo 1950-luvul-

Yrjö O. Alanen
Samassa veneessä – psykiatrian muistelmia ja merkintöjä
Therapeia-säätiö, 2012

la oman koulutusyhdistyksen, joka hyväksyttiin sitten osaksi kansainvälistä psykoanalyttista järjestöä, joka vaalii psykoanalyysin koulutusta ja oppisuunnan puhtautta. Kiistat koulukuntien välillä kärjistyivät sittemmin Martti Siiralan edustaman eksistenssianalyttisen psykoterapian suuntauksen kanssa. Jälkimmäisen suunnan edustaja ei haluttu edellisten joukkoon, ja niin Siirala perusti Therapeia-säätiön ja sen kautta oman psykoterapiakoulutuskuntansa, jolle on sittemmin kehittynyt myös oma kansainvälinen yhteisönsä. Alanen näyttää myöhemmin sijoittuneen näiden oppisuuntien välimaastoon ja kyenneen hyvään yhteistyöhön molemmilla rintamalla omaa skitsofrenian perheterapeutista suuntausta kehittäessään. Muistelmien julkaiseminen Therapeia-säätiön kautta kuvaa hyvin tämän yhteistyön hedelmällistä kehitystä.

Yrjö Alasen keskeisin tieteelli-